

РОЗДІЛ 5 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

БАГАТОСТОРОННІ МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ПОТЕРПІЛИМ ПРАЦІВНИКОМ НА НАЛЕЖНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У РАЗІ ТРУДОВОГО КАЛІЦТВА ЧИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

MULTILATERAL INTERNATIONAL TREATIES AS A GUARANTEE OF THE RIGHT OF AN INJURED EMPLOYEE TO RECEIVE ADEQUATE SOCIAL SECURITY IN CASE OF WORK INJURY OR OCCUPATIONAL DISEASE

Бурка А.В.,
аспірант

*Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

Нині жодна держава не може обійтися без використання у своєму національному правовому полі міжнародних актів. У сучасному суспільстві міжнародні договори спрямовані на вирішення проблем, конфліктів чи розбіжностей різного рівня та характеру виключно за допомогою дипломатичних методів і сприяють ефективному захисту прав та свобод кожної людини і громадянина. У статті досліджуються багатосторонні міжнародні договори у сфері соціального забезпечення осіб, а саме правові норми, якими регулюються правовідносини, що виникають внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання. Аналіз досліджуваних багатосторонніх міжнародних договорів здійснюється автором у хронологічному порядку (залежно від дати підписання договору) та за виокремленими групами: ратифіковані та нератифіковані. Автор звертає увагу, що досліджувані багатосторонні договори за загальним правилом встановлюють загальносоціальні гарантії і лише в окремих випадках передбачають норми спеціального характеру щодо соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Ключові слова: міжнародні договори, право на соціальне забезпечення, нещасний випадок, професійне захворювання, потерпілий працівник, види соціального забезпечення.

Сейчас ни одно государство не может обойтись без использования в своем национальном правовом поле международных актов. В современном обществе международные договоры направлены на решение проблем, конфликтов или разногласий разного уровня и характера исключительно с помощью дипломатических методов и способствуют эффективной защите прав и свобод каждого человека и гражданина. В статье исследуются международные договоры в сфере социального обеспечения лиц, а именно правовые нормы, которые регулируют правоотношения, возникающие в результате несчастного случая на производстве или профессионального заболевания. Анализ исследуемых многосторонних международных договоров осуществляется автором в хронологическом порядке (в зависимости от даты подписания договора) и по выделенным группам: ратифицированные и нератифицированные. Автор обращает внимание, что исследуемые многосторонние договоры по общему правилу устанавливают общесоциальные гарантии и только в отдельных случаях предусматривают нормы специального характера по социальному обеспечению лиц, пострадавших в результате несчастного случая на производстве и профессионального заболевания.

Ключевые слова: международные договоры, право на социальное обеспечение, несчастный случай, профессиональное заболевание, пострадавший работник, виды социального обеспечения.

At present, no state can do without the use of international acts in its national legal field. In modern society, international treaties are aimed at solving problems, conflicts or disagreements of various levels and nature solely through diplomatic methods, and, therefore, contribute to the effective protection of the rights and freedoms of every person and citizen. In each area of national law, all applicable international treaties to which Ukraine has acceded or which were ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine are considered as official and priority source of law (provisions of similar content are also enshrined in Article 19 of the Law of Ukraine "On International Treaties of Ukraine" of June 29, 2004). In this connection, the field of social protection law is also not excluded, in which international acts systematically and consistently influence all manifestations of social protection in Ukraine: legal doctrine, practice, legal awareness of participants in social legal relations, etc.

Key words: international treaties, right to social security, accident, occupational disease, victim, types of social security.

Постановка проблеми. Питання місця та значення багатосторонніх міжнародних договорів у сфері соціального забезпечення активно досліджували А.М. Юшко, М.М. Шумило, О.Я. Мельник, А.В. Кашперук, І.Б. Факас, Є.В. Краснов тощо.

Проте питання міжнародно-правового регулювання відносин із приводу соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, досліджувалося лише поверхово, обмежуючись

аналізом лише декількох міжнародних договорів. Враховуючи те, що в Україні щороку фіксується високий відсоток виробничих травм та професійних захворювань, а міжнародні договори сьогодні є основним дипломатичним засобом врегулювання конфліктів та гарантією реалізації прав громадян, існує необхідність дослідження міжнародно-правових норм, які регулюють правовідносини, що виникають внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

Мета статті. Правовий аналіз норм багатосторонніх міжнародних договорів, що регулюють правовідносини у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання; виявлення прогалин чи неточностей правового регулювання у даній сфері та розроблення рекомендацій щодо удосконалення міжнародних договорів з метою захисту прав та інтересів потерпілих осіб.

Виклад основного матеріалу. Багатосторонні міжнародні договори закладають основи соціального захисту як такого, визначають основні його принципи, мету і є базовими для інституту соціального забезпечення осіб, що постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [1] визнає право кожної людини на соціальне забезпечення загалом і передбачає, що реалізація даного права має відбуватися шляхом поєднання національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави. У ст. 25 закріплено, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

Оскільки потерпілими внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання також можуть бути і діти (в т. ч. і зародок) [2], згідно із вітчизняним законодавством, то Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. [3] закріплює загальний принцип, відповідно до якого дитина за будь-яких обставин має першою одержувати захист і допомогу.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. (ратифікований від 12 листопада 1973 р.) [4], як і Загальна декларація прав людини, визнає право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи право на соціальне страхування та на достатній життєвий рівень.

Принцип постійного підвищення матеріального і духовного рівня життя всіх членів суспільства визнається Декларацією соціального прогресу і розвитку від 11 грудня 1969 р. [5], а одним із його напрямків має стати надання всебічного соціального забезпечення, створення і покращення системи соціального забезпечення і страхування для всіх осіб, які у зв'язку з хворобою, трудовим каліцтвом, втра-

тою працездатності чи похилим віком тимчасово чи постійно не можуть заробляти на життя, з метою забезпечення належного рівня життя для таких осіб, їх сімей та утриманців.

Європейська соціальна хартія від 03 травня 1996 р. (ратифікована Україною від 14 вересня 2006 р.) [6] визначає основні засади функціонування системи соціального забезпечення у країнах, що ратифікували її.

Окрім вище проаналізованих багатосторонніх договорів, питання соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, регулюється і низкою конвенцій, які можна поділити на дві основні групи: ратифіковані та нератифіковані Верховною Радою України.

Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р. (ратифікована Україною від 16 березня 2016 р.) [7] досить тривалий час не була частиною національного законодавства, і лише 16 березня 2016 р. була ратифікованою Верховною Радою України. Саме вона визначає мінімальні норми соціального забезпечення, в т. ч. у разі трудо-вого каліцтва та професійного захворювання.

Поштовхом для ратифікації зазначеної Конвенції стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 21 березня 2014 р. [8], яка у ст. 420 вимагає від Уряду України посилення рівня соціального захисту та модернізації систем соціального захисту, зокрема щодо якості, доступності та фінансової стабільності.

Конвенція передбачає право потерпілої особи на допомогу, якщо трудове каліцтво чи професійне захворювання призвело до: а) хворобливого стану; б) непрацездатності, яка спричиняє призупинення заробітку; в) повної втрати здатності заробляти; г) втрати засобів до існування вдовою або дитиною внаслідок смерті годувальника; вдова має право на допомогу, якщо вона буде визнана, згідно із національним законодавством, нездатною утримувати себе самостійно.

Такий вид забезпечення, як допомога у вигляді періодичних виплат, надається потерпілому у разі повної втрати працездатності, а також у разі смерті годувальника. Якщо має місце часткова втрата працездатності, то належна допомога надається у вигляді періодичних виплат, що визначаються пропорційно до допомоги, що має виплачуватися в разі повної втрати працездатності. Періодичні виплати в окремих випадках можуть бути замінені одноразовою виплатою фіксованої суми. Допомога надається протягом усього періоду непрацездатності, а її мінімальний розмір не може бути меншим за 50% попереднього заробітку потерпілого.

Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 від 22 червня 1962 р. (ратифікована від 16 вересня 2015 р.) [9] у ст. 1 проголошує, що вся політика повинна, передусім, спрямовуватися на досягнення добробуту й розвитку населення. Дане положення є базовим для всієї системи соціального забезпечення.

10 листопада 2016 р. Україною був підписаний Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р. (далі Кодекс) [10]. Підписання Європейського кодексу соціального забезпечення, насамперед, спрямоване на виконання положень ст. 12 Європейської соціальної хартії (переглянутої), у змісті якої закріплено, що «з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальне забезпечення Сторони зобов'язуються підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні, принаймні на такому, який дорівнює рівню, необхідному для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення» [6].

Загалом, що стосується положень досліджуваної нами сфери соціального забезпечення, то вони фактично дублюють положення Конвенції № 102 від 1952 р. щодо підстав надання допомоги, її мінімальних розмірів, видів та порядку отримання.

Але необхідно зазначити, що в Кодексі передбачено лише допомогу в разі виробничої травми; допомога ж у разі професійного захворювання відсутня. Натомість передбачено допомогу по хворобі, але зі змісту статей не зрозуміло, чи є професійне захворювання працівника підставою для отримання допомоги по хворобі (оскільки у Кодексі відсутнє роз'яснення, що включає в себе поняття «хвороба» – загальне захворювання чи також захворювання, спричинене професійною діяльністю).

Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24 листопада 1977 р. (ратифікована від 16 березня 2007 р.) [11] закріплює принцип рівності трудящих-мігрантів і членів їх сімей та громадян відповідної договірної сторони у питанні соціального забезпечення (в т. ч. і внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання), з урахуванням вимог національного законодавства та двосторонніх чи багатосторонніх угод, які вже укладено чи які будуть укладені між заінтересованими країнами.

Оскільки положення Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159 від 20 червня 1983 р. (ратифікована Україною від 03 червня 2003 р.) [12] поширюються на всі категорії осіб з інвалідністю, в т. ч. і на осіб, що отримали інвалідність внаслідок трудового каліцтва та професійного захворювання, то вона також підлягає аналізу.

Конвенцією встановлюється ряд гарантій для осіб з інвалідністю, а саме: забезпечення й оцінка служб професійної орієнтації, професійного навчання, працевлаштування, зайнятості, а також інших, пов'язаних із ними служб, щоб особи з інвалідністю мали можливість отримувати, зберігати роботу та просуватися по службі; адаптація наявних служб для працівників.

Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною від 27 лютого 1991 р.) [13], як і Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р., визнає право дитини на користування найбільш досконалими послугами для відновлення здоров'я та соціального забезпечення. Зі свого боку кожна держава зобов'язується вживати необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього

права згідно з їх національним законодавством.

Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26 травня 1995 р. [14] закріплює право кожної людини на соціальне забезпечення у разі хвороби, інвалідності, втрати годувальника, виховання дітей та в інших випадках.

Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. (ратифікована від 16 грудня 2009 р.) [15], порівняно із Конвенцією про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів, має базовий характер, оскільки передбачає не лише право осіб з інвалідністю на професійну реабілітацію та зайнятість і заходи щодо реалізації цього права, а цілу систему прав та заходів, які спрямовані на те, щоб надати особам з інвалідністю можливість для досягнення й збереження максимальної незалежності, повних фізичних, розумових, соціальних та професійних здібностей і повного включення й залучення до всіх аспектів життя.

Окрім ратифікованих міжнародних договорів, є ряд таких, що не є частиною національного законодавства – нератифікованих.

Конвенція про відшкодування працівникам у разі професійних захворювань № 18 від 10 червня 1925 р. [16] передбачає, що кожний член Міжнародної організації праці, який ратифікує цю Конвенцію, зобов'язується забезпечити особам, які стали непрацездатними внаслідок професійних захворювань, а в разі смерті потерпілих – особам, які перебували на їх утриманні, відшкодування.

Конвенція про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення № 118 від 28 червня 1962 р. [17] закріплює загальновідомий принцип рівності щодо права на допомогу в кожній галузі соціального забезпечення.

У Конвенції № 121 Про допомогу у разі виробничого травматизму від 08 липня 1964 р. [18] передбачено такі ж види допомоги та порядок їх надання, як і у Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р. та Європейській конвенції про соціальне забезпечення від 14 грудня 1972 р. Проте у Конвенції № 121 додатково зазначається, що особи з інвалідністю, які потребують постійної допомоги чи догляду іншої особи, мають право на підвищення розміру періодичних виплат або можуть розраховувати на інші спеціальну чи додаткову допомогу, яка встановлена законом (відповідної держави).

За загальним правилом, у разі смерті потерпілого грошова допомога виплачується особам, що перебували на його утриманні (дружині, чоловікові, дітям, батькам тощо). Розмір допомоги на поховання виплачується за встановленою ставкою, яка, в свою чергу, не може бути меншою, ніж звичайна вартість похорону. Звідси можна зробити висновок, що звичайна вартість похорону визначається окремо національним законодавством відповідної країни.

Конвенцією також передбачені випадки тимчасового припинення призначеної особі допомоги.

Зауважимо, що у вище проаналізованих міжнародних договорах положення такого змісту відсутні.

Європейська конвенція про соціальне забезпечення від 14 грудня 1972 р. [19] була прийнята з метою досягнення більшої єдності між членами Ради Європи, зокрема з метою сприяння прогресу в соціальній сфері, враховуючи, що багатостороннє узгодження законодавства із соціального забезпечення є одним із засобів досягнення цієї мети.

У Главі 3 Конвенції передбачено право працівників, що зазнали виробничої травми або професійного захворювання, одержувати допомогу в натуральній формі; грошову допомогу; право на оплату вартості транспортування травмованого працівника до місця його постійного проживання або лікарні, витрати на транспорт до відповідного місця на території іншої договірної сторони, оплату вартості транспортування тіла померлого працівника до місця поховання. Що стосується грошової допомоги, то їх сума може змінюватися пропорційно до кількості членів сім'ї, до уваги беруться і ті члени сім'ї, які постійно проживають на території іншої договірної сторони.

Згідно із Конвенцією про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157 від 21 червня 1982 р. [20], підвищення рівня життя розглядається як основна мета планування економічного розвитку, а кожному потерпілому гарантується виплата грошової допомоги у разі трудового каліцтва.

Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09 грудня 1989 р. [21] вказує, що кожен працівник Європейського Співтовариства має право на адекватний соціальний захист і, незалежно від статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користуватися адекватним рівнем допомоги з соціального забезпечення. У свою чергу, особи, які не мають можливості бути учасником ринку праці та не мають засобів до існування, повинні мати можливість отримувати достатні кошти і соціальну допомогу з урахуванням особливостей їхньої конкретної ситуації.

Висновки. Проаналізувавши вищезазначені міжнародні договори, ми дійшли висновку, що ратифікація державою того чи іншого міжнародного акту у сфері соціального захисту свідчить про взяття нею на себе додаткових зобов'язань перед іншими державами, а саме: розвивати систему соціального захисту як загалом, так і кожен вид соціального забезпечення зокрема, в т. ч. інститут соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на

виробництві чи професійного захворювання. У свою чергу, міжнародні договори створюють цілу систему соціальних гарантій, що визнаються більшістю сучасних демократичних країн та лежать в основі їх соціальної політики, а однією із таких соціальних гарантій є закріплення за працівником, що постраждав внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, права на відшкодування завданої шкоди, на реабілітацію та інші види допомоги і послуг.

Досліджувані багатосторонні договори за загальним правилом встановлюють загальносоціальні гарантії і лише в окремих випадках передбачають норми спеціального характеру щодо соціального забезпечення осіб, які постраждали внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. У багатосторонніх міжнародних договорах основними видами соціального забезпечення, на які має право розраховувати потерпілий у разі настання трудового каліцтва чи професійного захворювання, є: допомога в натуральній чи грошовій формі, що надається одноразово або у формі періодичних платежів; медичне обслуговування, професійна реабілітація; право на оплату вартості транспортування травмованого працівника до місця його постійного проживання або лікарні; оплата вартості транспортування тіла померлого працівника до місця поховання.

Необхідно наголосити на тому, що в Європейському кодексі соціального забезпечення не передбачені допомоги у разі професійного захворювання, у зв'язку з цим ми вважаємо, що було б доцільно внести зміни у Кодекс: 1) у ст. 1 Кодексу надати роз'яснення поняття «хвороба», а саме, чи входить у його зміст і професійне захворювання, оскільки у більшості досліджуваних нами договорах «допомога по хворобі» та «допомога у разі професійного захворювання» розрізняються; 2) доповнити його зміст «допомогою у разі професійного захворювання».

Що ж стосується нератифікованих багатосторонніх міжнародних договорів, то ми дійшли висновку, що всі вони спрямовані на створення ефективної та стабільної системи соціального захисту та сприяють посиленню міжнародно-правового контролю за впровадженням та дотриманням положень міжнародних актів щодо соціального захисту. Особливо питання ратифікації, на нашу думку, стосується Європейської конвенції про соціальне забезпечення та Конвенції про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення, як таких, що є базовими для всієї системи соціального захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23 вересня 1999 р. / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1105-14>.
3. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
5. Декларація соціального прогресу і розвитку від 11 грудня 1969 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_116.
6. Європейська соціальна хартія від 03 травня 1996 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

7. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_011.
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 21 лютого 2014 р. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 83.
9. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 22 червня 1962 р. / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_016.
10. Європейський кодекс соціального забезпечення. Страсбург, 16 квітня 1964 р. / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_329.
11. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів від 24 листопада 1977 р. / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307.
12. Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159 від 20 червня 1983 р. / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_065.
13. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_02.
14. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26 травня 1995 р. / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_070.
15. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
16. Конвенція про відшкодування працівникам під час професійних захворювань № 18 від 10 червня 1925 р. / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_112.
17. Конвенція про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення № 118 від 28 червня 1962 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_017.
18. Конвенція № 121 Про допомоги у випадках виробничого травматизму від 08 липня 1964 р. / ВР України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_306.
19. Європейська конвенція про соціальне забезпечення від 14 грудня 1972 р. / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581.
20. Конвенція про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення № 157 від 21 червня 1982 р. / ВР України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_012.
21. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 09 грудня 1989 р. / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_044.